

УДК 3.630*27(1-751.2):502.1(477.43/.44)

Бойко О. Г., к.с.-г.н., доцент, Погорецька Н. М., асистент
(Подільський державний аграрно-технічний університет,
м. Кам'янець-Подільський), nata19831@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНА ПРИРОДНИХ КОМПЛЕКСІВ НПП «ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ» ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано стан використання природних комплексів з позиції їх охорони та раціонального використання. Глобальне розв'язання питань використання й охорони земель, у тому числі земель природо-заповідного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, полягає в розробці загальної теорії раціонального природокористування, що ґрунтується на пізнанні об'єктивних законів розвитку процесу взаємодії природи і суспільства.

***Ключові слова:* екологічний стан, охорона та відтворення природних комплексів, раціональне використання.**

Постановка проблеми. Україна розташована у сприятливих кліматичних умовах, відзначається винятково родючими ґрунтами, багатим рослинним покривом, різноманітною фауною тощо. Проте науково-технічний прогрес, який зумовив бурхливий розвиток промислового та аграрного виробництва, будівництво населених пунктів, транспортної мережі, ліній газо- і електропередач, проведення у великих обсягах гідротехнічних меліорацій, призвів до погіршення ландшафтів, порушення екологічної рівноваги. Нині ніхто не може заперечувати, що сформовані впродовж мільйонів років еволюції важливі комплекси природи, які відіграють велику кліматорегульвальну, водорегульвальну і захисну роль, лісові насадження, водні угіддя, повітря, сприятливі для обробітку землі, виявились пошкодженими або зруйнованими. Процес антропогенного впливу на екосистеми з кожним роком набуває дедалі ширших масштабів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Охорона і збереження природних комплексів є важливим показником сталого розвитку, а одним із засобів його збереження є організація, охорона і раціональне використання природно-заповідного фонду України. Значний внесок у дослідження теоретико-методологічних і практичних аспектів використання та охорони земель заповідних територій зробили відомі вчені: Д.І. Бабміндра, В.В. Горлачук, Б.М. Данилишин, Д.С. Добряк, О.П. Канащ, В.М. Кривов, Л.Я. Новаковський.

Виклад основного матеріалу. Основні концепційні засади раціонального землекористування, насамперед, повинні передбачати

охорону земельних ресурсів, збереження їх екологічної рівноваги. При цьому, які б причини не класти в основу раціонального землекористування, останнє може бути вирішено завдяки розвитку заповідної справи [1, С. 71].

Запобігти подальшій руйнації природного середовища можливо шляхом охорони, збереження та доцільного використання значних за площею територій з цінними властивостями. Практика природоохоронної діяльності створила різні форми збереження природи шляхом організації заповідників, заказників, резерватів, національних природних парків та інше.

Серед різних природоохоронних об'єктів значне місце посідають національні природні парки.

Прикладом національних парків може бути національний природний парк «Подільські Товтри», розміщений на площі 261,316 тис. га на крайньому південному заході Хмельницької області, на землях Ярмолинецького ДЛТ, Кам'янець-Подільського ДЛГ Городоцького адміністративного району, землях м. Кам'янець-Подільського, Кам'янець-Подільського та Чемерівецького адміністративних районів і землях закріплених в постійне користування парком (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл загальної площі НПП «Подільські Товтри» (тис. га)

№ з/п	Належність території	Загальна площа	у тому числі:				
			Всього с/г угідь	Під забудовою	Під лісами та зеленими насадженнями	Кам'янисті землі, яри	Інші землі
1	2	3	4	5	6	7	8
	Землі держлісгоспів						
1	Ярмолинецький ДЛГ	7,31	–	–	7,31	–	–
2	Кам'янець-Подільський ДЛГ	15,40	–	–	15,40	–	–
	Разом:	22,71	–	–	22,71		

продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
	Землі інших землекористувачів						
1	Городоцького району	11,43	7,36	2,55	0,62	0,16	0,76
2	м. Кам'янець-Подільський	2,57	0,46	1,95	0,03	–	0,13
3	Кам'янець-Подільського району	134,29	80,07	20,07	8,35	2,25	23,55
4	Чемерівцецького району	87,24	60,16	14,86	4,08	1,65	6,49
5	Землі закріплені в постійне користування НПП	3,08	–	–	3,08	–	–
	Разом:	238,61	148,05	39,42	16,15	4,06	30,93
	Всього	261,32	148,05	39,42	38,86	4,06	30,93
	Те ж саме, в %	100,00	56,65	15,08	14,87	1,56	11,84

В постійне користування національному парку передано 3081,5 га, решта території — 258234,5 га включено до загальної площі парку без вилучення у землекористувачів.

Територія національного парку має високий рівень освоєння (табл. 2).

Таблица 2

Характеристика загальної території національного природного парку

№ з/п	Характерні показники	Рівень освоєння (%)
1	Сільськогосподарські території	77,4
2	Розораність земель	66,3
3	Розораність сільськогосподарських угідь	
4	Лісистість території	15,2
5	Кількість антропогенно незмінних ландшафтів в загальній площі району	21,2

Загальновідомі причини екологічних бід Подністров'я: високоінтенсивне, нерегульоване і невідтворююче використання природних багатств Товтр різними виробництвами (цементний завод, кар'єри, інша місцева промисловість, сільськогосподарські об'єкти), поступове вимирання лівих приток Дністра – Мукші, Тернави, Студениці, Смотрича, Ушиці і ін., різке збіднення видів рослинного і тваринного світу, порушення кліматичних умов в регіоні тощо [6, С. 24].

Отже, процес природокористування в регіоні досить активний. За цих умов не викликає сумніву, що такі функції ландшафтних комплексів як ресурсовідновні, ресурсозберігаючі, інформаційні, естетичні та інші у значній мірі зруйновані. Тому необхідно орієнтуватись на гуманістичний принцип пріоритетності збереження середовищно-відтворювальних функцій ландшафтів. Для поліпшення екологічної ситуації необхідно в межах регіону врегулювати використання природних багатств, припинити екологічно небезпечне виробництво, налагодити технологічно нові та екологічно чисті процеси виробництва.

Відновлення саморегуляції природних процесів дозволить вирішити еколого-економічні проблеми, підняти статус курортологічних багатств і при цьому забезпечити населення сільськогосподарською продукцією і сировиною [3, С. 58].

При організації території НПП враховані такі принципи: збереження і раціональне використання унікальних природних ресурсів Товтрового кряжу; р. Дністер та його припливів: Збруч, Жванчик, Смотрич, Тернава, Студениця, Ушиця і Калюс; мінеральних вод різноманітного хімічного складу і бальнеологічного призначення; неповторного тваринного та рослинного світу.

Охорона та відтворення природних комплексів передбачається відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», базується на формуванні еколого-економічної системи природно-паркових комплексів, розвиток яких відповідає пріоритетним напрямам:

1) екологічний аспект включає охорону цінних природних комплексів шляхом створення мереж, природоохоронних об'єктів, поліпшення екологічної безпеки людей, впровадження протиерозійних заходів, охорону земельних ресурсів, переробку промислових відходів, рекультивацію кар'єрів та відвалів, екологічний моніторинг, екологічне навчання населення, рекламу та ін.;

2) рекреаційний – формування інфраструктури рекреаційного бізнесу на ринкових засадах з використанням бальнеологічних, кліматичних, туристичних ресурсів та об'єктів; створення мережі закладів стаціонарної та короткочасової рекреації в межах НПП;

3) агропромисловий – формування сільськогосподарських об'єднань із вирощення екологічно чистих продуктів харчування, лікарських трав, квітів та інших товарів для забезпечення туристів та місцевого населення з впровадженням заходів захисту землі від забруднення;

4) лісогосподарський – підвищення лісистості, якості та стійкості лісів, впровадження біологічних методів боротьби з шкідниками-

ми, благоустрій шляхів, облаштування місць відпочинку, створення малих підприємств для випуску сувенірів та іншої продукції, поетапне закріплення лісів ДЛФ та інших користувачів (в першу чергу природно-заповідних об'єктів); у постійне користування НПП;

5) промисловий – освоєння нових технологій, які не забруднюють навколишнє середовище, випуск продуктів та товарів для туристів та місцевого населення;

6) соціальний – повний розвиток мережі закладів соціальної сфери, матеріально-технічне оснащення закладів охорони здоров'я, освіти торгівлі, розвиток інженерної інфраструктури.

Основні напрями охорони та відтворення природних комплексів та об'єктів реалізуються через систему природоохоронних заходів, які передбачаються виробничо-фінансовими планами та програмами.

Стратегічні напрями охорони, відтворення та раціонального використання природних ресурсів реалізуються через комплекс — функціональних, територіальних і техніко-технологічних заходів.

До функціональних заходів віднесено виділення територій національного парку для різних видів функціонального використання.

Згідно з Законом України «Про природно-заповідний фонд України» в межах парку виділені: заповідна зона, зона стаціонарної рекреації, зона регульованої рекреації та господарська зона, що пов'язано з регулюванням раціонального природокористування, регулюванням рекреаційних навантажень на природні ресурси та навантаження на зони сільськогосподарського та іншого використання [2, С. 63].

Важливим аспектом територіальних заходів є розробка програми та обґрунтування заходів по перерозподілу земель — екологічна стабілізація землекористування, скорочення площі агроландшафтів та збільшення до 40,5% долі природних територій в агроландшафтному середовищі.

Екологічна стабілізація паркового природокористування включає формування культурних ландшафтів, на які покладені рекреаційні та естетичні функції. Формування культурних ландшафтів передбачено перш за все в приміських зонах районних центрів та в зонах масового відпочинку.

Функціональною формою культурних ландшафтів виступають позаміські парки, лісопарки, спеціалізовані зони відпочинку.

До основних напрямків формування цілеспрямованих умов належать заходи щодо поліпшення екологічного середовища парку

шляхом охорони повітря, природних та водних ресурсів, землі та інші аспекти [5, С. 9].

Для покращення стану повітряного басейну від викидів виробництва, міських, сільських поселень і транспорту та запобігання його забруднення передбачається:

- скорочення і послідовне припинення видобування усіма кар'єрами вапняків Товтрового кряжу;
- урахування рішень Цільової комплексної програми «Охорона навколишнього середовища м. Кам'янець-Подільський»;
- виконання програми з охорони середовища в районі смт Сатанова та Чемерівці;
- реконструкція та посадка захисних насаджень вздовж усіх автодоріг і особливо на ділянках, які проходять поблизу населених пунктів або через них;
- організація режиму обмеженого природовикористання в межах зеленої зони міст Кам'янець-Подільського, смт Сатанова і Чемерівців;
- організація санітарно-захисних зон на жижозбірниках і гноєсховищах тваринницьких ферм і комплексів посадкою щільних кущових насаджень;
- орієнтація на впровадження змін в технології виробництва цукру, цементу та інших продуктів, які обмежують руйнацію природного середовища;
- використання накопичених за десятки років більше 30 млн м³ відвалів вапняку.

Для захисту ґрунтів від хімічного забруднення необхідно організувати санітарно-захисні зони сміттєзвалищ, ферм, промислових підприємств; обвалування та захист складів мінеральних добрив і отрутохімікатів.

З метою захисту від забруднення ґрунтів нафтопродуктами (маслами та бензином), при митті машин необхідно передбачити очисні установки в усіх автослужбах і автомаїстернях.

Для запобігання забруднення ґрунтів побутовими та промисловими відходами передбачена організація сміттєзвалищ при населених пунктах чи групах населених пунктів, проведення заходів рекультивациі на кар'єрах добування вапняків, глини та інших порушень.

Виходячи з Методики упорядкування водоохоронних зон річок Степу і Лісостепу, розробленої Українським науково-дослідним інститутом водогосподарсько-екологічних проблем Державного Комітету України по водному господарству (1997 рік) для НПП «Подільські Товтри» передбачаються такі вимоги до господарської діяльності

на території водоохоронних зон (ВЗ) і прибережних захисних смуг (ПЗС) річок:

- у межах ВЗ і ПЗС р. Дністер та його припливів необхідне забезпечення раціонального використання природних та матеріальних ресурсів без порушень екологічної рівноваги річки та захист її від шкідливого впливу прилеглих територій;

- господарська діяльність на території ВЗ регулюється з урахуванням місцевих соціально-економічних, природних і антропогенних умов вимог Водного, Земельного, Лісового кодексів України та інших правових актів.

Обґрунтування й оцінка економічної ефективності інженерно-біологічних заходів щодо упорядкування водозахисних зон, спрямованих на поліпшення екологічного стану річок, виконані на базі вихідних даних про використання водно-земельних ресурсів басейну та об'єктів їх забруднення. Для цього використані усі існуючі інформаційні джерела та результати натурних досліджень.

Проведення водоохоронних заходів, до яких відноситься упорядкування водоохоронних зон (прибережних захисних смуг), – проблема багатоцільова. Вирішується вона на основі системного підходу, тому що забруднення річок, погіршення якості води та їх екологічного стану відбувається за рахунок поверхневих, побутових і сільськогосподарських стоків, особливо тих, що збільшуються у період повеней і паводків, а також від різних підприємств, які не мають ефективних очисних споруд.

Упорядкованим водоохоронним зонам і прибережним захисним смугам надані функції буферу, який захищає від впливу антропогенного навантаження та стану річок. У водоохоронних зонах та прибережних захисних смугах встановлюється спеціальний режим природокористування.

В цілому екологічний стан лісів зони діяльності НПП задовільний.

Господарські заходи ведуться з дотриманням існуючих нормативних актів, і направлені на підвищення якісного стану і продуктивності лісів, збереження і підвищення їх захисних функцій [4, С. 17].

Основні заходи з ведення лісового господарства в межах національного природного парку «Подільські Товтри», які проводились і пропонуються на наступні роки, складаються з наступних видів:

- рубки головного користування;
- ландшафтні рубки догляду за лісом;
- лісовідновлення шляхом створення ландшафтних лісових культур;

- захист лісу від хвороб і шкідників, проведення санітарних рубок лісу, очищення лісу від захаращеності – санітарно-оздоровчі заходи.

Частина лісових ділянок зазнають негативного впливу розташованих неподалік різних промислових і сільськогосподарських підприємств, внаслідок чого має місце часткове всихання, ослаблення деревостанів, погіршення санітарного стану.

Найбільш шкідливого впливу на ліс завдають Кам'янець-Подільський цементний завод, ТЕУ м. Кам'янець-Подільського, Негінське кар'єроуправління.

Площа насаджень, яка зазнає негативного впливу, складає 5054 га.

Висновки. Для поліпшення санітарного стану лісів і межах НПП «Подільські Товтри» і приведення їх у відповідність з чинними санітарними нормами необхідно:

1. Спільно з природоохоронними органами домагатися зменшення викидів в атмосферу шкідливих речовин і забруднення земель.

2. Посилити контроль за засміченням лісів промислово-побутовим сміттям.

3. Забезпечити повне використання лісоохоронних і лісогосподарських заходів, направлених на оздоровлення лісів.

Отже, виходячи із вищезгаданого вирішення екологічних проблем НПП «Подільські Товтри», накопичених багаторічною незбалансованою практикою природокористування, можливе за умов надання екологічним проблемам пріоритетного значення, матеріального забезпечення природоохоронних програм, позитивного перелому в екологічній свідомості суспільства.

1. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними / Б. Г. Проць, І. Б. Іваненко, Т. С. Ямелинець, Е. Станчу. – Львів : Гриф Фонд, 2010. – 92 с. **2.** Закон України «Про природно-заповідний фонд України»: станом на 16 червня 1992 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – С. 502. **3.** Ковальчук С. І. Природно-заповідний фонд Хмельниччини // Молодіжний екологічний форум. Вип. 1. / Ковальчук С. І. ; уклад.: Т. М. Таньчук, В. Б. Тарчевська. – Хмельницький, 2007. – С. 57–59. **4.** Літопис природи національного природного парку «Подільські Товтри» [Електронний ресурс]. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Том VII. – Режим доступу: <http://www.tovtry.kp.km.ua/ua/info/litop/2003/index.html> **5.** Офіційний сайт Національного природного парку «Подільські Товтри» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kp.km.ua/~tovtry/ua/index.html> **6.** Проект організації території національного природного парку «Подільські Товтри», охорони, від-

творення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів. Том 3 / Є. Є. Ключниченко, Ю. О. Бондар, П. А. Тарасюк, О. П. Сагарда. – К., 2001.

Рецензент: д.с.-г.н., професор Мошинський В. С. (НУВГП)

Boiko O. H., Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Pohoretska N. M., Assistant (State Agrarian Engineering University in Podillia, Kamianets-Podilskyi), nata19831@ukr.net

USAGE AND PROTECTION OF NATURAL COMPLEXES NPP «PODILSKI TOVTRY» KHMELNYTSKYI REGION

The main conceptual principles of rational landuse at first must provide the land protection resources, preservation of their ecological balance are shown. However, whatever reasons won't to put to the basis for rational landuse the last can be solved through the development of reserve case.

It is possible to prevent further destruction of the environment through protection, conservation and appropriate large-area territories usage with valuable properties. The environmental protection practice established various forms of nature conservation through reserves organization, reserves, national, natural parks and the other.

Among the various environmental objects the important place is occupied by national natural parks.

The example of national natural parks can be «Podilski Tovtry», which is located on the area of 261.316 thousand. ha. in the extreme south west of the Khmelnytskyi region.

The strategic directions of protection, restoration and sustainable use of natural resources realized through complex - functional, territorial, technical and technological measures.

To the main areas of formation targeted conditions include measures as for improving the ecological environment of the park through air protection, water and natural resources, land and other aspects.

The environmental problems solving, which were accumulated for many years of practice unbalanced nature, is possible if the environmental issues of priority importance, logistics, environmental programs, positive change in environmental consciousness of society.

***Keywords:* ecological status, protection and restoration of natural systems, rational use.**

Бойко О. Г., к.с.-х.н., доцент, Погорецкая Н. Н., ассистент
(Подольский государственный аграрно-технический университет,
г. Каменец-Подольский), nata19831@ukr.net

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И ОХРАНА ПРИРОДНЫХ КОМПЛЕКСОВ НПП «ПОДОЛЬСКИЕ ТОВТРЫ» ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Проанализировано состояние использования природных комплексов с позиции их охраны и рационального использования. Глобальное решение вопросов использования и охраны земель, в том числе земель природно-заповедного, оздоровительного, рекреационного и историко-культурного назначения, заключается в разработке общей теории рационального природопользования, основанной на познании

объективных законов развития процесса взаимодействия природы и общества.

***Ключевые слова:* экологическое состояние, охрана и воспроизводство природных комплексов, рациональное использование.**
